

14. Robert J. Blendon et al., “Physicians’ Perspectives on Caring for Patients in the United States, Canada, and West Germany”, *New England Journal of Medicine* 328, no. 14 (1993): 1011-16.
15. The Grass Is Not Always Greener: A Look at National Health Care Systems Around the World // *Policy Analysis*. № 613 (March 18, 2008).
16. *The World Health Report 2000*. Geneva : WHO, 2000.

Lytvynenko M. V. Principles of national health care system in Ukraine.

The basis of health care systems of advanced countries of the world has been studied in order to define the main principles of establishing an effective health care system in Ukraine.

Key words: health care system, models of health care systems, administration of medical sphere, state health care policy, organizational principles of health care system.

Надійшла до редколегії 26.05.2015 р.

УДК 351.84

І. М. Лопатченко,

*аспірант кафедри соціальної та гуманітарної політики ХарPI НАДУ,
м. Харків*

МОДЕЛІ ПРОФІЛАКТИКИ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИРИТ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Зроблено аналіз моделей профілактики та соціалізації соціальних сиріт. Виділено ознаки соціально-екологічної, ресурсної моделей та авторського підходу оптимізації організаційно-правового та соціально-психологічного механізмів.

Ключові слова: діти-сироти, сирітство, соціальне сирітство, соціальна політика, моделі профілактики.

Духовна, економічна, політична, соціальна криза, що спіткала Україну, призвела до збільшення кількості сімей з тим чи іншим рівнем соціальної, психологічної або структурної дезорганізації. В умовах нестабільності в соціально-економічному та політичному житті країни продовжує зростати кількість дітей, які потрапили в особливо важкі умови. Серед них сироти, соціально дезадаптовані діти та юні злочинці, діти-інваліди, діти-біженці й вимушені переселенці, діти, які проживають у несприятливих екологічних умовах.

Криза сучасної сім'ї є додатковим негативним фактором, що відбивається на стані дитинства в цілому в країні, особливо ж – дітей груп ризику, наприклад соціальних сиріт. Соціальне сирітство – складна соціальна проблема, що не має часткового розв'язання й може бути вирішена тільки за участі всього суспільства. Тому є актуальним розроблення комплексних підходів та моделей профілактики та соціалізації соціальних сиріт у сучасному українському суспільстві.

Система профілактики та соціалізації дітей-сиріт у контексті сучасної соціальної політики Української держави створюється завдяки результатам робіт зарубіжних та українських дослідників, які вивчали різні характеристики становища дітей у суспільстві. Це праці Г. Бобришевої, Л. Волинець, М. Лукашевич, О. Гетта, Ж. Захарової, Н. Комарової, О. Коваленко, І. Пеші, О. Сіротченко, Л. Сидорової,

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

С. Стивенсона, І. Осипової, О. Петрової, О. Терновець, О. Топоркової, Л. Филипової та ін. [1; 2; 4; 6–8].

Аналіз сучасної практики профілактики соціального сирітства в державному управлінні України вказує на низьку ефективність роботи різних відомств і установ у цій сфері. Насамперед, слід зазначити міжвідомчу роз'єднаність та відомчу монополізацію, що виявляється в недопущенні до своєї професійної діяльності й до фінансових потоків конкурентних громадянських ініціатив на захист сім'ї та дитинства. Крім того, відсутність організаційно-методичних системних підходів у реалізації міжвідомчої взаємодії як у діяльності установ, так і в підготовці кадрів, сприяє запізнюванню дій під час роботи з сім'єю та дітьми. Основні застосовувані у профілактичній діяльності соціального сирітства форми корекції – медична, педагогічна, соціальна – є малопродуктивними та витратними.

Недостатньою у профілактичній діяльності державних установ із приводу соціального сирітства є спрямованість на реабілітацію дітей без реабілітації біологічної родини. Багато реабілітаційних установ декларують свою реабілітаційну спрямованість, насправді ж багато хто з них надає допомогу дезадаптованим дітям, згодом повертаючи їх до біологічних родин, що деградували. Найнагальнішою проблемою також є: відсутність єдиного інформаційного, методичного та освітнього простору фахівців різних відомств, що працюють у сфері сім'ї та дитинства.

Нарешті, державний монополізм і консерватизм у соціальній сфері не дозволяють активізувати діяльність недержавних структур у вирішенні проблеми сім'ї, дитинства й соціального сирітства. Зокрема, заважає відсутність системно оформленої державної підтримки громадських ініціатив, діяльності громадських організацій, іноді й відкрите неприйняття участі громадянського суспільства в сфері захисту сім'ї та дитинства. Прикладом організації системної діяльності міг би стати механізм соціального замовлення й муніципальних грантів для відпрацювання інноваційних форм і технологій.

Отже, відсутність програм профілактики сімейного неблагополуччя й соціального сирітства, відсутність ефективної системи суспільної та наукової експертизи, нових нормативно-правових актів відносно сім'ї, державної підтримки громадських ініціатив, діяльності громадських організацій виявляються каталізаторами негативних соціальних процесів. Усе це приводить до того, що організовані заходи мають розрізнений характер і не здатні комплексно вирішувати проблему профілактики та соціалізації соціальних сиріт.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз підходів та моделей профілактики та соціалізації соціальних сиріт у сучасному українському суспільстві.

Проблема соціалізації дітей-сиріт розглядається багатьма гуманітарними науками. У сучасному соціально-філософському знанні процес соціалізації розглядається авторами як етап становлення індивіда і залучення його до основних норм, цінностей та соціокультурних інституцій з метою виконання будь-яких соціальних ролей. Соціальна адаптація є логічним підсумком соціалізації, що розкриває й уточнює ідентичність особистості в соціокультурному середовищі [2; 4; 5; 8].

Однак існує й дещо інша точка зору, коли соціалізація розглядається як дворівневий процес, що включає в себе соціальну адаптацію та інтеріоризацію. Соціальна адаптація в такому разі розглядається як процес пристосування індивіда до широкого кола соціальних явищ та інститутів (соціально-економічні умови, рольові функції, норми, соціальні групи, організації, інститути). А процес інтеріоризації являє собою привласнення особистістю норм і цінностей суспільства.

Процес соціалізації має різні рівні, де виконує певні функції та впливає на структуру особистості. На мікрорівні провідну роль відіграє взаємодія з соціальним оточенням, насамперед з прийомною сім'єю, і основною функцією соціалізації нетипової дитини є розвиток комунікативних навичок і допомога в усвідомленні своєї суб'єктності. На мезорівні метою соціалізації є спеціальне навчання і професійне психічне, фізичне, соціальне оздоровлення дитини. Це здійснюють інститути освіти, соціальної роботи та медичні установи. На макрорівні метою соціалізації є інтеграція дітей – соціальних сиріт у суспільство завдяки здійсненню соціальної політики держави. Усі три рівні процесу соціалізації безпосередньо взаємопов'язані, але мезорівень стає пріоритетним, оскільки впливає як на макро-, так і на мікрорівні.

Широко відома соціально-екологічна модель соціалізації дітей-сиріт, що запропонована Л. Филиповою, заснована саме на такому підході до особистісної соціалізації дитини. Ядром соціально-екологічної моделі є погодження двох компонентів: з одного боку, взаємодії дітей-сиріт та безпосереднього соціального оточення їх, з іншого – підтримка цієї взаємодії з боку держави та громадськості. На думку Л. Филипової, саме прийомну (патронатну) сім'ю можна розглядати як соціально-екологічну модель соціалізації дитини, позбавленої батьківського піклування [8].

Ця модель заснована на виділенні трьох рівнів соціальної адаптації та соціалізації соціальних сиріт:

- мікрорівень процесу соціальної адаптації включає соціальне оточення та прийомну (патронатну) сім'ю, які виконують функцію соціалізації дитини – соціального сироти, розвитку його комунікативних навичок, надають допомогу в усвідомленні своєї суб'єктності;

- мезорівень адаптації реалізується через спеціальне навчання, соціальне, психологічне, фізичне оздоровлення дитини, здійснювані інститутами освіти, фахової освіти, соціальної роботи та медичними установами. Пріоритет мезорівня процесу соціальної адаптації зумовлений координаційною діяльністю всіх ресурсних систем і практик, що соціалізують;

- макрорівень – інтеграція дітей – соціальних сиріт у соціум – здійснюється за допомогою соціальної політики держави.

Модель соціальної роботи з соціальними сиротами, що запропонована А. Пінкусом і А. Мінаханом, передбачає створення цілісної ресурсної системи, елементами якої можуть бути як уже наявні, так і новостворені системи підтримки. Координація діяльності всіх ресурсних систем і адаптаційних послуг є основним завданням інституту соціальної роботи у процесі соціалізації дітей-сиріт. Автори виділяють три типи таких систем, називаючи їх ресурсними системами [5]. Перший – неформальна натуральна ресурсна система, до якої включено відносини між дітьми, батьками, іншими членами прийомної сім'ї, а також відносини з однолітками, друзями. Відмітна риса цієї системи полягає в тому, що людина сама створює або вибирає ресурси спілкування. Другий тип ресурсної системи – формальна, що об'єднує людей відповідно до спільної мети. Форми та структура цієї системи мають недержавний характер. Ресурси на рівні державних структур складають третій тип ресурсної системи, до якої людину включено залежно від необхідності задоволення певних соціальних потреб.

Концептуальна модель, запропонована нами, передбачає підвищення ефективності механізму профілактики соціального сирітства шляхом оптимізації організаційно-правового та соціально-психологічного механізмів. Наші пропозиції стосуються використання та вдосконалення чинної нормативно-законодавчої бази,

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

що забезпечує структурні, функціональні та інші організаційно-правові ресурсні компоненти профілактичної діяльності. Базою соціально-психологічного механізму є сучасні соціальні технології вдосконалення процесу взаємодії представників органів влади, сімей, дітей та громадськості, а також відповідних соціально-психологічних компетенцій суб'єктів профілактичної діяльності [3].

Під профілактикою соціального сирітства розуміють комплексний і цілеспрямований процес створення оптимальних умов, що сприяють формуванню таких особистісних якостей дитини-сироти, як самостійність, уміння вирішувати складні життєві проблеми, адекватно оцінювати себе, свої дії та вчинки, дії та вчинки інших людей, конструктивно, безконфліктно спілкуватися й вибудовувати рівноправні взаємостосунки з навколишніми, контролювати свої емоційні прояви та імпульсивну поведінку [8]. Основною метою профілактики відтворення соціального сирітства є відновлення у дитини порушених моральних, культурних, соціальних і міжособистісних зв'язків, формування у дітей-сиріт досвіду вирішення життєвих проблем і відповідальної поведінки в питаннях планування й створення сім'ї.

Механізм профілактики соціального сирітства охоплює систему параметрів, що характеризують учасників процесу профілактичної діяльності, сукупність проявів самого процесу профілактики, нормативно-правовий та організаційний простір (ресурси та можливості учасників профілактичної діяльності), а також інформаційні потоки та зворотний зв'язок у системі взаємодії органів влади і громадськості. Розроблення концепції механізму профілактики соціального сирітства в державному управлінні потребує такого розуміння форм, параметрів, функцій, характеристик як суб'єктів, так і самого процесу взаємодії, коли кінцевою метою є побудова стратегії співробітництва органів влади і громадськості.

Стосовно нашого дослідження, під механізмом профілактики соціального сирітства в державному управлінні ми будемо розуміти систему послідовних дій (порядок дій), комплекс методів та заходів (як організаційно-правового характеру, так і соціально-психологічного характеру), що ґрунтуються на принципах державного управління і спрямовані на подолання суперечливості інтересів держави та громадськості у вирішенні проблеми зниження рівня соціального сирітства й підвищення ефективності його профілактики.

Отже, органи влади вже здійснюють певну роботу з приводу профілактики і соціалізації соціальних сиріт, однак необхідно надати вже наявній профілактиці дієвого характеру. Погляньмо, у чому полягає шлях оптимізації організаційно-правового механізму. По-перше стратегічним пріоритетом профілактики соціального сирітства в Україні повинен стати розвиток сімейних форм виховання; по-друге, існує необхідність у створенні центрів соціальної підтримки дітей та сімей (далі – Центри), що ми вважаємо інноваційною формою профілактики соціального сирітства.

Сьогодні пріоритетними заходами в ході розв'язання проблеми соціального сирітства є підвищення матеріальної зацікавленості прийомних батьків. Проте основним напрямом діяльності повинна стати державна сімейна політика, спрямована на зміцнення статусу соціально благополучної родини через відродження сімейних традицій, цінностей, духовності, моральності, культури сімейних відносин.

Розробляючи програми запобігання соціальному сирітству і його скорочення, соціальні служби планують свою роботу комплексно, за трьома рівнями втручання і впливу на ситуацію: первинним, вторинним і третинним. Первинні, превентивні заходи спрямовано на всіх дітей та сім'ї; вторинні – на тих дітей, які належить до групи ризику; третинні призначено для тієї частини населення, де вже відбувся розрив сімейних зв'язків, і необхідно повернути дитину в родину.

Сімейними формами виховання в Україні є усиновлення, опікунство, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, а також патронатна сім'я. Можна відзначити що останнім часом в Україні скоротилася кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштованих у профільні заклади. Профілактика соціального сирітства та підтримка виховного потенціалу сімей потребує вдосконалення умов, форм та методик надання соціальних послуг сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 р., що затверджена Указом Президента України № 609/2012 від 22 жовтня 2012 р., передбачає перехід від застосування каральних функцій відносно сім'ї до її всебічної підтримки та захисту. Аналіз ситуації показав, що попри вимоги законодавства в державі та в діяльності органів місцевого самоврядування, опіки і піклування досі є багато каральних функцій щодо сім'ї та обмаль – підтримувальних. Тобто найпростіший спосіб, який держава сьогодні має в своєму розпорядженні по відношенню до сім'ї, це покарати, зокрема й через позбавлення батьківських прав. У цьому контексті наголошується на необхідності зміни концепції діяльності органів опіки та піклування щодо профілактики соціального сирітства шляхом надання якісних соціальних послуг, спрямованих на підтримку сім'ї.

Щодо другої складової організаційно-правового механізму нагадаємо, що інноваційною формою профілактики соціального сирітства є Центри. Центр – це заклад соціального захисту, що призначений для надання комплексу соціальних послуг дітям та сім'ям, котрі опинилися в складних життєвих обставинах, із метою підвищення спроможності сімей забезпечити належний догляд та виховання дітей, запобігання соціальному сирітству, забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім'ї або умовах, наближених до сімейних.

Організація Центрів має зумовити, з одного боку, подальше створення умов для переведення дітей із закладів до сімей та надання таким сім'ям підтримки, а з іншого – унеможливлення відриву дитини від родини для отримання послуг на регіональному рівні. Саме тому Центри мають надавати ті послуги, які сьогодні надають притулки, центри соціально-психологічної реабілітації, центри матері і дитини, інтернати тощо.

Центри будуть створюватись на заміну закладів, що вже існують, відповідно до потреб територіальних громад. Крім того, наявна на сьогодні система соціальних закладів для дітей потребує суттєвого вдосконалення, оскільки тотальна більшість їх є обласними і такими, що вилучають, а не наближають соціальні послуги до громади.

Створення на чинній матеріальній базі замість великої кількості дитячих закладів з інтернатною формою утримання Центрів, у яких передбачається надання соціальної допомоги без розриву родинних зв'язків та без відриву від місця проживання дитини, передусім захистить права дитини та інтереси громади, дозволить запобігти фінансуванню напівпустих інтернатних закладів.

Першорядне завдання державної важливості у профілактиці соціального сирітства в Україні – пріоритетність підтримки та зміцнення статусу соціально здорової родини, що дає суспільству здорове, працездатне, виховане, грамотне покоління, здатне вирішувати питання розвитку, процвітання Української держави. Значна зміна у філософії урядових реформ пов'язана із законодавчими ініціативами розподілу фондів соціальних програм на користь підтримки дітей – соціальних сиріт та прийомних сімей.

Отже, координація діяльності всіх ресурсних систем і адаптаційних послуг – від неформальної ресурсної системи, до якої включено відносини між дітьми, батьками, іншими членами прийомної сім'ї, а також відносини з однолітками, друзями, до ресурсів на рівні

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

державних структур, до яких людину включено залежно від необхідності задоволення певних соціальних потреб, – є загальною для запропонованих моделей профілактики та соціалізації дітей-сиріт. Комплексність підходу в запропонованих моделях профілактичної діяльності виявляється в поєднанні двох складових цього процесу: з одного боку, підвищення ефективності взаємодії дітей-сиріт та їхнього безпосереднього соціального оточення, з іншого – підтримка цієї взаємодії з боку держави та громадськості.

Відмітною рисою авторської моделі профілактики соціального сирітства є оптимізація організаційно-правового та соціально-психологічного механізмів, що виявляється у використанні та вдосконаленні чинної нормативно-законодавчої бази, що забезпечує структурні, функціональні та інші організаційно-правові ресурсні компоненти профілактичної діяльності та сучасних соціальних технологій процесу взаємодії представників органів влади, сімей, дітей, громадськості та розвитку соціально-психологічних компетенцій суб'єктів профілактичної діяльності.

Запропонований комплекс дій і заходів, націлений на організацію зусиль усього суспільства для захисту й надання допомоги дитинству й родині як базовому суспільному інституту. Такий комплекс повинен ставити за мету профілактичної діяльності спрямованість на партнерство держави й суспільства, адекватний нормативно-правовий і фінансовий супровід української родини й діяльності державних інститутів у соціальній сфері. Комплексність соціальних проблем вимагає розроблення міжвідомчих підходів і дієвої взаємодії державних та громадських організацій у практиці профілактики соціального сирітства та наукових міждисциплінарних технологій їхнього розв'язання.

Література:

1. Демографічна політика та соціальне сирітство: аналіз та прогноз сучасної ситуації / Т. А. Сіротченко, О. М. Гетта, А. О. Бобришева, О. А. Топоркова // Здоров'я ребенка. – 2011. – № 3 (30).

2. Коваленко Е. А. Социальное сиротство как объект внимания общественных и государственных организаций / Е. А. Коваленко // Методология, теория та практика социологического анализа сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : ВЦ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 482–485.

3. Лопатченко І. М. Механізми реалізації державної політики профілактики соціального сирітства / І. М. Лопатченко // Інвестиції: практика та досвід : зб. наук. пр. – К., 2015. – Вип. 8. – С. 113–116.

4. Осипова И. И. Социальное сиротство: теоретический анализ и практика преодоления : [монография] / И. И. Осипова. – Н. Новгород : НИСОЦ, 2009. – 208 с.

5. Пинкус А. Практика социальной работы / Пинкус А., Минахан А. – М. : Союз, 1993. – 237 с.

6. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова-Турченко [та ін.]. – К. : ДЦСМ, 1998. – 120 с.

7. Терновець О. М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження / О. М. Терновець // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. – № 5 (240), ч. I. – С. 61.

8. Филиппова Л. Н. Социальное сиротство в современном российском обществе (социально-философский анализ) : автореф. дис. ... канд. наук / Л. Н. Филиппова. – Ростов-н/Д., 2004.

Lopatchenko I. M. The models of prevention and socialization social orphans in modern ukrainian socie.

The analysis of of prevention and socialization social orphans has been done. The characteristics of the social-ecological, resource models and author's optimization approach organizational, legal and socio-psychological mechanisms have been defined.

Key words: orphans orphanhood; social orphanhood; social policy; the models of prevention.

Надійшла до редколегії 20.05.2015 р.